

- запровадження місцевого податку з реалізації лотерейних білетів;
- об'єднання двох зборів (у вигляді надбавок до діючих тарифів на електричну і теплову енергію, природний газ) з акцизним податком;
- доповнення визначення об'єкта оподаткування збором у вигляді надбавки до діючого тарифу на електричну і теплову енергію (шляхом включення вартості відпущеної теплової енергії) та ставок цього збору (шляхом передбачення ставки на рівні 3% від вартості фактично відпущеної платником збору теплової енергії без урахування податку на додану вартість);
- диференціацію ставок ПДВ та встановлення знижених ставок щодо операцій з реалізації продуктів харчування та медикаментів першої необхідності, друкованих засобів масової інформації та книг лише вітчизняного виробництва;
- підвищення граничного значення оборотів, що не підлягають оподаткуванню ПДВ (встановлення його у межах від 480 до 780 тис. грн.);
- встановлення квартального періоду звітування з ПДВ;
- уніфікацію специфічних ставок акцизного податку на тютюнові вироби;
- встановлення алгоритму щорічної індексації ставок податків на споживання, визначених в абсолютних значеннях.

Література

1. Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: у 6 т. – К.: НДФІ, 2004. – Т. 5: Реформування міжбюджетних відносин і зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування / [Редкол.: М.Я. Азаров, Ф.О. Ярошенко, В.Г. Бодров та ін.]. – 400 с.
2. Мельник В.М. Домінанти податків і оподаткування та забезпечення повноти їх дії: Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / В.М. Мельник. – Київ, 2007. – 444 с.
3. Мельник М.М. Податки в системі державного регулювання економіки: Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / М.М. Мельник. – Львів, 2008. – 175 с.
4. Пенякова Г.Л. Прямі податки в Україні: фіскальна ефективність управління та методика адміністрування: Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Г.Л. Пенякова. – Київ, 2010. – 173 с.
5. Податковий кодекс України // Режим доступу: www.rada.gov.ua
6. Система податкових пільг в Україні у контексті європейського досвіду / [Соколовська А.М., Єфименко Т.І., Луніна І.О. та ін.]. – К.: НДФІ, 2006. – 320 с.
7. Статистичний щорічник України за 2009 рік / [за ред. О.Г. Осауленка]. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 566 с.

О.Д. РОЖКО,
к.е.н., доцент, Київський національний університет ім. Т. Шевченка

Причини виникнення та наслідки існування бюджетного дефіциту для соціально-економічного розвитку України

У статті розглянуто причини появи бюджетного дефіциту як інструменту державної фінансової політики. Визначено наслідки впливу бюджетного дефіциту на соціально-економічний розвиток України. Здійснена оцінка можливих напрямів зменшення обсягів бюджетного дефіциту.

Ключові слова: державна фінансова політика, бюджетний дефіцит, бюджетний дисбаланс, державні позики, секвестр бюджету, емісійний податок, державні гарантії.

В статье рассмотрены причины появления бюджетного дефицита как инструмента государственной финансовой политики. Определены последствия влияния бюджетного дефицита на социально-экономическое развитие Украины. Осуществлена оценка возможных направлений сокращения размеров бюджетного дефицита.

Ключевые слова: государственная финансовая политика, бюджетный дефицит, бюджетный дисбаланс, государственные ссуды, секвестр бюджета, эмиссионный налог, государственные гарантии.

The reasons of appearance of budgetary deficit as the instrument of public financial policy are considered in the article. The consequences of influence of budgetary deficit on socio-economic development of Ukraine are determined. The estimation of possible directions reduction of budgetary deficit is carried out.

Keywords: public financial policy, budgetary deficit, budgetary disbalance, state loans, sequestrum of budget, emission tax, state guarantees.

Постановка проблеми. Бюджетний дефіцит є важливим інструментом державної фінансової політики, який впливає на економічне та соціальне становище країни. При цьому кожна країна має певні особливості, які потрібно враховувати при використанні такого важеля, як бюджетний дефіцит. Невиважена соціально-економічна політика, зниження темпів зростання обсягу виробництва, занепад підприємств в Україні є основними причинами бюджетного дефіциту країни. Отже, питання бю-

джетного дефіциту і удосконалення підходів до його фінансування, зокрема в Україні, є особливо актуальними.

Відповідно до сучасної економічної теорії бюджетний дефіцит є одним із важливих інструментів державного регулювання економічної активності. За умов фінансово-економічної кризи відсутність заходів із стимулювання сукупного попиту, у тому числі через дефіцит бюджету, значно може підсилити вплив циклічних коливань на розвиток економіки.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Питанням економічної природи бюджетного дефіциту та аналізу наслідків його впливу на економіку держави присвятили свої праці Альберто Ф. Алесіна, О.Д. Василик, Л.А. Дробозіна, В.П. Кудряшов, І.О. Лютий, Р. Перотті, В.М. Федосов, С.І. Юрій та інші. Проте проблема бюджетного дефіциту все ще є актуальною, а тому вимагає подальших досліджень.

Відповідно **метою статті** є визначення причин появи бюджетного дефіциту та оцінка його впливу на соціально-економічний розвиток України.

Виклад основного матеріалу. Бюджетний дефіцит має місце у випадку перевищення видатків над запланованими (фактичними) доходами бюджету.

У більшості країн світу, в тому числі в Україні, бюджетні дефіцити набули хронічного характеру, що сприяло поглибленню фінансової нестабільності. Вони дають поштовх інфляційним процесам і відволікають значні обсяги фінансових ресурсів з приватного сектору. Неконтрольованість і зняття питання про бюджетне обмеження дефіциту є причиною погіршення фінансової дисципліни у країні та поглиблення фінансової безвідповідальності урядів.

В умовах глобалізації економічного розвитку та інтернаціоналізації світогосподарських зв'язків бюджетні дефіцити є чинником підвищення ризику економічної діяльності, несуть потенційний ризик монетизації і дефолту. Національні уряди вже не можуть належним чином визначати ефективність своїх економічних заходів, оскільки у зв'язку з відкритістю національних економік суспільне відтворення відбувається одночасно як всередині країни, так і за її межами. Якщо додатково збільшувати за рахунок бюджетного дефіциту платоспроможний попит населення, в умовах відкритої економіки це призведе не до поживлення національного виробництва, а до зростання внутрішніх цін і до імпорту товарів, а бюджетне субсидювання вітчизняних підприємств однаково сприятиме як внутрішньому інвестуванню, так і вивезенню капіталу за кордон.

Наявність значних бюджетних дефіцитів у світовій практиці свідчить про існування певного причинно-наслідкового механізму. Насамперед бюджетний дефіцит впливає на скорочення обсягу заощаджень у загальнонаціональному масштабі, яке зумовлює зростання відсоткової ставки та меншу доступність кредитних ресурсів для приватного сектору. В результаті підвищується обмінний курс національної валюти, що спричиняє зменшення обсягів інвестицій та експорту, збільшення імпорту. Такий стан зумовлює появу дефіциту зовнішньоторговельного балансу, внаслідок чого виникає дефіцит платіжного балансу. Ці

негативні наслідки мають поточний характер і виявляються протягом бюджетного року [1, с. 253].

Бюджетний дисбаланс має три основні форми. Перша форма бюджетного дисбалансу, найбільш поширена в сучасній практиці, особливо в практиці країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою, – хаотичний дисбаланс. Він пов'язаний з рефінансових потоків державного бюджету, що призводять до зростання витрат і зниження доходів.

Виникнення дисбалансу бюджету найчастіше зумовлено неефективністю існуючої бюджетної системи в цілому чи окремих її елементів. Це найбільш характерно для країн з перехідною економікою, які змушені створювати нову бюджетну систему та характеризуються значним періодом підготовки бюджету, неефективністю фінансових планів, недостатнім рівнем розвитку системи податкових, митних і казначейських органів тощо. Дисбаланс бюджетної системи також може мати політичний характер і бути зумовлений нездатністю уряду взяти під контроль процеси лобіювання інтересів тих чи інших галузевих, регіональних і професійних груп. Це приводить, з одного боку, до надання певним групам податкових пільг і преференцій, а з іншого – до збільшення державного фінансування цих груп. У результаті скорочуються доходи і зростають витрати державного бюджету, дефіцит бюджету збільшується.

Хаотичний дисбаланс справляє найбільш несприятливий вплив на динаміку зовнішньої заборгованості. На відміну від інших форм бюджетного дисбалансу він практично непередбачуваний, і через це органи державної влади, що зустрічаються із цією формою бюджетного дисбалансу, найчастіше не мають достатньо часу на підготовку операцій щодо залучення зовнішніх позик і змушені погоджуватися на неоптимальні їх варіанти.

Друга форма структурного дисбалансу державного бюджету – систематичне перевищення державних витрат над доходами державного бюджету. Найчастіше цей дисбаланс також зумовлений політичними причинами і пов'язаний з мілітаризацією національної економіки, невиправдано високим рівнем соціальних витрат, надмірними дотаціями соціальному сектору тощо. Однак бюджетний дисбаланс може бути пов'язаний також і з економічними причинами. Найчастіше – з високим рівнем витрат державного бюджету на обслуговування раніше залучених зовнішніх і внутрішніх позик, а також з перебудовою національної економіки чи відновленням економіки після природних і техногенних катастроф. На особливу увагу в контексті дослідження заслуговує ситуація, коли перевищення витрат над доходами пов'язано з високими відсотковими витратами державного бюджету. Якщо дефіцит бюджету пов'язаний із цією причиною, яка усувається зазвичай за рахунок нових позик, починається лавиноподібне збільшення обсягів зовнішньої заборгованості, що рано чи пізно призводить до бюджетної кризи.

Форми структурного дисбалансу в національній економіці значно різноманітніші й складніші, ніж форми бюджетного дисбалансу. Однак усі форми цього дисбалансу зрештою зводяться до неефективності функціонування національної економіки. Ця неефективність може бути зумовлена як тимчасовим аномальним станом національної економіки, так і стійкими зовніш-

ними обставинами. В останньому випадку використання зовнішніх позик ускладнюється невизначеністю майбутніх перспектив економічного розвитку.

Наслідком неефективного функціонування національної економіки є низький рівень рентабельності значної частини підприємств, зростання непродуктивних витрат, зниження доходів населення, що спричиняє одночасне зниження податкових і митних доходів та збільшення витрат на підтримку національної промисловості й соціальної сфери [2, с. 82–83].

За наявності бюджетного дефіциту держава має обирати оптимальні заходи для його зменшення. У світовій практиці застосовуються два методи подолання бюджетного дефіциту: емісійний і беземісійний.

Емісійний метод покриття бюджетного дефіциту пов'язаний з використанням грошово-кредитної емісії. Такий метод вважається недостатньо ефективним, оскільки може негативно вплинути на економічну ситуацію в країні. Фінансування дефіциту через використання відповідних заходів центрального банку безпосередньо впливає на грошову базу та розмір грошової маси. При монетизації дефіциту держава отримує сеньйораж – дохід від емісії грошей. Сеньйораж виникає в умовах перевищення приросту грошової маси над приростом реального ВВП, наслідком чого є зростання середнього рівня цін. З огляду на це всі економічні агенти змушені сплачувати так званий інфляційний податок.

Бюджетним кодексом України визначено, що емісійні кошти Національного банку України не можуть використовуватися як джерела фінансування дефіциту Державного бюджету України. Держава має формувати свою бюджетну політику таким чином, щоб забезпечувати скорочення бюджетного дефіциту шляхом збільшення надходжень до бюджету та зменшення його видатків.

Більш обґрунтованим вважається вирішення проблеми бюджетного дефіциту неемісійним методом за рахунок внутрішніх джерел шляхом збільшення податків чи інших доходів або скорочення видатків. Водночас зменшення дефіциту шляхом збільшення податків у більшості випадків виявляється або недоцільним або неможливим, а скорочення видатків також виявляється неефективним через негативний вплив на рівень сукупного попиту. Варіантом наповнення бюджету в Україні за рахунок податків і зборів можна вважати запровадження державної монополії на виробництво й реалізацію алкогольних напоїв та тютюнових виробів. Це сприятиме насамперед збільшенню доходів державного бюджету та зростанню ефективності адміністрування податків у цій сфері. За інших обставин фінансування дефіциту державного бюджету значною мірою може практикуватися шляхом залучення фінансових ресурсів у формі внутрішніх та зовнішніх державних кредитів [3, с. 104].

Державні позики як метод фінансування дефіциту бюджету є безпечнішими, ніж емісія, проте вони також певною мірою негативно впливають на економіку країни. По-перше, при певних умовах уряд використовує примусове розміщення державних цінних паперів і порушує ринкову мотивацію діяльності приватних фінансових інститутів. По-друге, якщо навіть уряд створює достатні стимули для купівлі юридичними і фізичними особами

цінних паперів уряду, державні позики, мобілізуючи вільні кошти на ринку позикового капіталу, обмежують можливості одержання кредиту приватними фірмами. Фірми, особливо невеликі та середні, не є для банків такими надійними позичальниками, як державні органи [4, с. 98]. Збільшення попиту на ринку позикового капіталу через нові державні позики зумовлює зростання ціни кредиту та зростання облікової ставки.

Внутрішніми джерелами фінансування бюджетного дефіциту можуть бути кредити Національного банку України, доходи від операцій з цінними паперами тощо. Зовнішніми джерелами можуть слугувати кредити міжнародних фінансових установ та іноземних держав, а також безоплатна і безповоротна фінансова допомога для реалізації цільових програм. Водночас використання зовнішніх та внутрішніх кредитних джерел покриття бюджетного дефіциту зумовлює виникнення внутрішнього та зовнішнього боргу держави, що включає додаткові витрати на його обслуговування. Тому економічна політика держави має бути спрямована на зменшення бюджетного дефіциту за рахунок збільшення доходів шляхом створення сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності та скорочення витрат бюджету, і насамперед за рахунок обмеження витрат на утримання апарату управління, видатків на оборону тощо.

Ще одним методом управління бюджетним дефіцитом є секвестр бюджету. Секвестр бюджету – це результат перегляду бюджетних статей, що передбачає скорочення бюджетних видатків внаслідок оперативного виявленого невиконання плану по бюджетним доходам.

Особливістю секвестру є те, що пропорційному скороченню підлягають тільки незахищені статті бюджетних видатків. Варто зауважити, що секвестр не є панацеєю для вирішення всіх проблем, що з'являються у випадку значного бюджетного дефіциту. Замість нього необхідно здійснювати пошук додаткових джерел фінансування дефіциту за рахунок збільшення бази оподаткування, продажу частини нестратегічних активів держави, оптимізації роботи з розпорядниками бюджетних коштів, посилення державного фінансового контролю тощо. Завдання пошуку альтернативних джерел фінансування дефіциту бюджету покладається перш за все на уряд та безпосередньо на Міністерство фінансів України.

Значний вплив на бюджетний дефіцит робить таке явище, як безробіття. Його зростання призводить до збільшення витрат держави. Внаслідок зниження безробіття відбувається зростання доходів держави (працюючі громадяни, отримуючи заробітну плату, мають можливість більше купувати товарів і отримувати послуг, а також сплачувати податки). Тому зниження безробіття є важливим напрямом зниження бюджетного дефіциту [5, с. 33].

У програму конкретних заходів щодо скорочення бюджетного дефіциту варто включити і послідовно впроваджувати такі заходи, що, з одного боку, стимулювали б надходження коштів у державний бюджет, а з іншого – сприяли скороченню державних витрат. Серед них можна виокремити:

- зміну напрямів інвестування бюджетних коштів у галузі народного господарства з метою значного підвищення ефективності їх використання;

- збереження обсягів фінансування лише найважливіших соціальних програм;
- мораторій на прийняття нових соціальних програм, що потребують значного бюджетного фінансування;
- заборону центральному банку країни надавати кредити урядовим структурам будь-якого рівня через використання механізму операцій на відкритому ринку.

Крім цього, варто враховувати, що у світовій практиці для зменшення бюджетного дефіциту широко використовується така форма, як залучення в країну іноземного капіталу. З його допомогою вирішується відразу декілька завдань, причому не тільки фіскального, а й економічного характеру, скорочуються бюджетні витрати, призначені на фінансування капітальних вкладень (відповідно, зменшується розрив між бюджетними доходами і видатками), розширюється база для виробництва товарів і послуг, з'являються нові платники податків (отже, збільшуються бюджетні доходи), поліпшується стан платіжного балансу [6, с. 20].

Необхідність контролю за дефіцитом державного бюджету зумовлена тим, що його фінансування може призвести до негативних соціально-економічних наслідків. Загалом державні видатки фінансуються за допомогою податкових надходжень. Проте, зважаючи на можливі негативні соціально-економічні наслідки зростання податкових ставок, фінансування дефіциту бюджету може здійснюватися за допомогою так званого інфляційного податку (планової емісії). Такий метод покриття дефіциту державного бюджету практикувався в Україні протягом 1992–1995 років. Його використання сприяло перетворенню інфляційних процесів на гіперінфляційні, що тим самим загрожувало стабільності економічного устрою [7, с. 174–175]. В Україні на практиці було доведено, що використання інфляційного податку має межі, за якими починають проявлятися руйнівні наслідки: населення відмовляється від національної грошової одиниці, долар використовується як міра вартості та засобу нагромадження, руйнується національна грошова система.

В умовах посилення міжнародної конкуренції важливе значення для підвищення інвестиційної привабливості вітчизняних підприємств відіграють заходи непрямої державної підтримки. Одним із основних інструментів такої підтримки є надання державних та місцевих гарантій за кредитами, що не передбачає прямого використання бюджетних коштів та може, за умови ефективного використання, сприяти прямо чи опосередковано зменшенню розмірів бюджетного дефіциту в Україні.

Гарантія виконання боргових зобов'язань – це вид забезпечення виконання зобов'язань, відповідно до яких держава або місцеві органи влади приймають на себе грошове зобов'язання перед кредитором, оформлене в письмовій формі (гарантійний лист, договір про надання гарантії), здійснити платежі в обсязі визначеному умовами надання гарантії, у разі невиконання позичальником зобов'язань щодо повернення грошових коштів. У вітчизняному законодавстві витрати з бюджету в результаті настання гарантійного випадку, а також погашення позичальником заборгованості перед бюджетом, відображаються за статтею надання та повернення кредитів з

бюджету, що разом із доходами та видатками визначає рівень дефіциту бюджету.

До набрання чинності нової редакції Бюджетного кодексу законодавством заборонялося надавати гарантії Автономною Республікою Крим та громадами міст, крім гарантій за кредитами, що надавалися міжнародними фінансовими організаціями.

Особливостями місцевих гарантій є те, що вони надаються лише суб'єктам комунального сектору відповідних територій з метою розвитку комунальної інфраструктури або впровадження ресурсозберігаючих технологій.

Надання гарантій або рекредитування (надання позик за рахунок запозичень від інших суб'єктів), якщо інше не передбачено законом про Державний бюджет України, здійснюється на умовах:

- платності;
- строковості;
- майнового забезпечення або забезпечення зустрічними, безвідзивними та безумовними гарантіями банків, що дотримуються встановлених Національним банком України обов'язкових економічних нормативів;
- наявності запланованих джерел виконання боргових зобов'язань, забезпечених гарантіями держави (Автономної Республіки Крим чи територіальної громади міста), інших ніж кошти державного (місцевого) бюджету.

Згідно з положеннями Бюджетного кодексу гарантії не надаються для забезпечення боргових зобов'язань суб'єктів господарювання, якщо джерелом їх повернення передбачаються кошти державного (місцевого) бюджету. Ця заборона передусім відноситься до Державної служби автомобільних доріг України, яка, з одного боку, є бюджетною установою, з іншого – від свого імені здійснює запозичення, в тому числі під гарантії уряду. При цьому вартість таких запозичень для цієї установи була на 2–3% вищою, ніж для уряду, а погашення та обслуговування зазначених позик здійснювалося з державного бюджету.

Використання державних гарантій можна розглядати із двох позицій. Перша полягає в тому, що державні гарантії розглядаються як відстрочена форма фінансування витрат бюджету, оскільки наперед відомо, що частина кредитів під державні гарантії не буде повернута. Особливо очевидним із цієї позиції було надання державних гарантій як перехідної форми фінансування підприємств у країнах колишнього СРСР. Неспроможність багатьох підприємств пристосуватися до нових ринкових умов зумовила використання державних гарантій як прихованої форми їх фінансування за рахунок бюджету.

Другий підхід розглядає державні гарантії як один із інструментів здійснення активної економічної політики. Вважається, що за такого підходу держава і кредитори мають спільні інтереси щодо фінансування інвестиційних проектів і розподіляють між собою ризики неповернення коштів. У цьому випадку державні гарантії є додатковим стимулом для кредиторів, оскільки очікуваного ними прибутку недостатньо, щоб компенсувати високі ризики проектів.

Використання державних гарантій поряд із іншими методами підтримки пріоритетних напрямів розвитку економіки має ряд переваг:

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

– держава стимулює розвиток цих секторів економіки без використання бюджетних коштів, у результаті чого зростає кількість прокредитованих підприємств, оскільки резервів під невиконання зобов'язань є меншим 100% від суми наданих кредитів під державні гарантії;

– на відміну від прямих державних субсидій, які використовуються на розсуд підприємця, кредити під гарантії за участю держави мають цільове використання і в більшій мірі спрямовуються на інвестиційно-інноваційний розвиток;

– необхідність повернення кредитів сприяє підвищенню ефективності використання залучених коштів.

Однак існують аргументи щодо негативного впливу державних гарантій. Серед них можливість значних бюджетних витрат на обслуговування боргів позичальників у результаті настання гарантійних випадків та спотворення дії ринкового механізму, внаслідок чого за рахунок підприємств-донорів будуть підтримуватися галузі та підприємства, які працюють неефективно. Внаслідок цього змінюється структура економіки, знижується загальний добробут населення.

У світовій практиці існує два способи надання державних гарантій. Перший спосіб передбачає створення гарантійних фондів повернення кредитів за участю держави та комерційних банків, другий – надання державних гарантій, забезпеченням яких є кошти бюджетів.

У країнах Західної Європи надання державних гарантій та поручительств здебільшого здійснюється за першим способом, тобто це право передається спеціалізованим товариствам, створеним за участю державного капіталу. Перший гарантійний фонд був створений в Європі у 1848 році і являв собою асоціацію взаємодопомоги підприємців. З часом держава почала використовувати гарантійні фонди у власних інтересах з метою досягнення пріоритетних для неї цілей. Участь держави у корегуванні ринкових механізмів надання кредитів набула широкого розповсюдження після Другої світової війни. Тоді державні гарантії через фінансування державою гарантійних фондів відіграли значну роль у відродженні європейської економіки. Підтримка малого бізнесу у Нідерландах та Німеччині була особливо відчутною. Відтоді уряди постійно зверталися до державних гарантій під час кризових явищ. Зокрема, у Великій Британії під час правління Маргарет Тетчер велике безробіття, що виникло внаслідок реструктуризації вугільної галузі, вдалося подолати завдяки прийняттю «Плану Вільсона», що передбачав надання державних гарантій малому бізнесу.

У 90-х роках ХХ ст. державні гарантії широко почали використовуватись у країнах із перехідною економікою у Східній Європі та колишніх республіках Радянського Союзу.

Практика надання державних гарантій в Україні, за винятком гарантій аерокосмічній галузі, мала здебільшого негативні наслідки. За період незалежності, втрати бюджету в результаті настання гарантійних випадків становили близько \$2–3 млрд., з них до 50% становили гарантії аграрним біржам на придбання сільськогосподарської техніки [8, с. 138].

Спеціалісти Світового банку вважають, що простір для певного збільшення бюджетного дефіциту, і відповідно державного боргу, в Україні є. Проте таке збільшення буде доцільним тільки за умови, якщо мобілізовані кошти використовуватимуться на інвестиції в інфраструктуру. Протягом десяти років Україна може дозволити собі накопичити боргу на 8–10% ВВП без істотного збільшення вартості запозичень. Але уряду слід дуже уважно ставитися до збільшення прямих і умовних державних зобов'язань, зокрема до зростання заборгованості державних підприємств [9, с. 57].

Рекомендовані МВФ показники граничної частки бюджетного дефіциту (ЕС – 3% ВВП) і державного боргу (ЕС – 60% ВВП) розроблено для розвинутих країн. У державах з перехідною економікою потреба у фінансуванні структурної перебудови для формування ринкової системи є більш значною. Такі обставини вимагають активізації державної політики у сфері фінансування дефіциту державного бюджету.

Висновки

Бюджетний дефіцит є явищем, яким можливо і потрібно управляти, адже він має плануватися виходячи із державних потреб, які виникають у результаті взяття державою на себе певних конституційних обов'язків і необхідності реалізації активної економічної політики. Бюджетний дефіцит тісно пов'язаний з державним боргом, тому, корегуючи рівень дефіциту, можна впливати на рівень боргового навантаження. Похідною проблемою від методики визначення розмірів бюджетного дефіциту є проблема планування та прогнозування дефіциту. Повна відсутність хоча б наближеного до реальності планування та прогнозування призводить до унеможливлення ефективного управління дефіцитом.

Отже, слід зазначити, що уряд має постійно контролювати розмір бюджетного дефіциту, інакше він здійснюватиме дестабілізуючий вплив на соціально-економічний розвиток країни. Необхідно приділяти більше уваги збільшенню доходів держави шляхом подолання безробіття, зростання ефективності функціонування податкової системи, удосконалення механізмів управління державною власністю, зростання інвестиційної привабливості та посилення конкурентних позицій України на світових ринках загалом.

Література

1. Юрій С.І., Федосов В.М., Алексеєнко Л.М. Фінанси: підручник / [за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова]. – К.: Знання. – 2008. – 611 с.
2. Башко В. Ефект витіснення: аналіз причинно-наслідкових зв'язків / В. Башко // Економіка і прогнозування. – 2008. – №4. – С. 82–96.
3. Артус М.М., Хижа Н.М. Бюджетна система України: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / М.М. Артус, Н.М. Хижа. – Європейський ун-т. – К.: Видавництво Європейського ун-ту, 2007. – 220 с.
4. Невінчаний І.С. Основні шляхи подолання бюджетного дефіциту в Україні / І.С. Невінчаний // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – №6. – С. 98–101.
5. Огонь Ц. Домінанти фінансової стабільності в розвитку зобов'язань держави / Ц. Огонь // Фінанси України. – №5. – 2008. – С. 32–41.

6. Федосов В., Гладченко Л. Бюджетний дефіцит у контексті західної фінансової теорії і практики / В. Федосов, Л. Гладченко // Финансовые риски. – 2009. – №3. – С. 19–32.

7. Козюк В.В. Державний борг в умовах ринкової трансформації економіки України: монографія / В.В. Козюк. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 238 с.

8. Азаров М.Я. Управління державним бюджетом України: підручник / Колектив авторів [загальна редакція М.Я. Азарова]. – К.: Зовнішня торгівля. – 2010. – 816 с.

9. Кудряшов В. Фінансування дефіциту державного бюджету / В.Кудряшов // Економіка України. – 2009. – №4. – С. 52–64.

Е.М. КИРИЛЮК,

к.е.н., доцент, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана

Еволюція національних економічних систем в умовах постіндустріальної трансформації та глобалізації

Виявлено особливості та обґрунтовано напрями еволюції національних економічних систем в умовах постіндустріальної трансформації та глобалізації. Досліджено інституційні, ресурсні та мотиваційні аспекти постіндустріальної трансформації. Визначено чинники наростаючого суб'єктивізму, нерівності в умовах постіндустріалізації та глобалізації як у рамках національних економічних систем, так і в світовому масштабі. Доведено існування синергетичного ефекту різних форм системних і надсистемних (глобальних) трансформацій, одним із наслідків якого є загострення проблеми гарантування продовольчої безпеки пострадянських країн.

Ключові слова: національна економічна система, постіндустріальна трансформація, глобалізація, інституції, інститути (організації), інформаційна економіка, економіка знань, знання, наукове знання, глобальний економічний устрій, економічний прогрес, інвестиційна активність, споживання, заощадження.

Выявлены особенности и обоснованы направления эволюции национальных экономических систем в условиях постиндустриальной трансформации и глобализации. Исследованы институциональные, ресурсные и мотивационные аспекты постиндустриальной трансформации. Определены факторы нарастающего субъективизма, неравенства в условиях постиндустриализации и глобализации как в рамках национальных экономических систем, так и в мировом масштабе. Доказано существование синергетического эффекта разных форм системных и сверхсистемных (глобальных) трансформаций, одним из последствий которого стало обострение проблемы гарантирования продовольственной безопасности постсоветских стран.

Ключевые слова: национальная экономическая система, постиндустриальная трансформация, глобализация, институции, институты (организации), информационная экономика, экономика знаний, знание, научное знание, глобальный экономический уклад, экономический прогресс, инвестиционная активность, потребление, сбережение.

The features and reasonably directions of national economic systems evolution under conditions of postindustrial transfor-

mation and globalization are offered and proved. The institutional, resource and motivational aspects of postindustrial transformation are investigated. The factors of increasing subjectivism, inequality under conditions of post-industrialization and globalization both within the framework of the national economic systems and world scale are specified. Existence of synergistic effect of different system and supersystem (global) transformations forms is proved, one of which consequences is the aggravation of a problem of maintenance of food safety of the Post-Soviet countries.

Keywords: national economic system, postindustrial transformation, globalization, institutions, institutes (organizations), information economy, knowledge economy, knowledge, scientific knowledge, global economic order, economic progress, investment activity, consumption, savings.

Постановка проблеми. Конкретні завдання щодо економічного прогресу суспільства, в тому числі розвитку аграрного сектора, складно вирішувати, поки не розроблені загальні довготермінові цілі й стратегічний напрям необхідних соціально-економічних перетворень. Безсумнівною є продуктивність і навіть безальтернативність системного дослідження процесу економічного розвитку. Тільки на основі масштабного системного підходу стає можливим представлення цілісної картини взаємопов'язаних перетворень, виходячи з аналізу економічних, соціальних, політичних змін.

Необхідно відзначити, що без вирішення глобальної проблеми вибору моделі еволюції чи моделі трансформації вітчизняної економічної системи більшість науково обґрунтованих рекомендацій щодо розвитку аграрного, фінансового чи інших ринків будуть нежиттєздатними, відірваними від економічних реалій та їх впровадження не призведе до реальних змін. При цьому не можна не погодитися з думкою В. Рязанова, що «до вибору моделей господарювання необхідно підходити не з точки зору їх ідеологічної самостійності, а з точки зору досягнення більш прагматичних цілей відродження економіки» [1, с. 781]. Це ж стосується й відродження аграрного сектору. Загальні цілі, принципи та послідовність економічних трансформацій менш піддаються впливу історичних, ін-